

Η ΑΡΧΑΙΑ ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΛΕΓΟΜΕΝΗ ΔΕΥΤΕΡΑ ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ*

(Σχεδιάσμα συγκριτικής μελέτης)

1. Γραπτές μαρτυρίες, παπυρικά εγρήματα και έπιγραφές μᾶς δίνουν μια σαφή εικόνα τῆς κοινωνίας, τῆς οικονομίας και τῆς πολιτικῆς κατάστασης στὸν 1ο και 2ο αἰ. μ.Χ. Εἶναι οἱ αἰῶνες τῆς Pax Romana. Ὅπως εἶναι γνωστὸ στοὺς αἰῶνες αὐτοὺς στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας παρατηρεῖται μιὰ οἰκογενεὴ ἀνθιση, ἀκριβέστερα σὲ μερικὲς πόλεις στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπάρχει πραγματικὴ οικονομικὴ εὐμάρεια. Παράλληλα ὅλες σχεδὸν οἱ μορφές τοῦ πολιτισμοῦ γνωρίζουν μιὰν ἀναλαμπή· οἱ ἱστορικοὶ καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι μιλοῦν γιὰ μιὰν ἀναγέννηση: ἀναβιώνουν τὰ ἱερά τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ οἱ ἀθλητικοὶ χῶροι, ξαναζωντανεύουν οἱ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες, κτίζονται θέατρα καὶ ἄλλα δημόσια μεγάλα ἔργα· οἱ φιλέλληνες αὐτοκράτορες ἰδρύουν σχολὲς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης, πληθαίνουν τὰ μικρότερα σχολεῖα καὶ ἀνθίζει ἡ ρητορικὴ. Τελευταία βέβαια ἔρχεται ἡ φιλοσοφία, στὸ τέλος τοῦ 2ου καὶ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου αἰ., μὲ τὸν Νεοπλατωνισμό.

Τὸ πρόσωπο τῆς κοινωνίας σ' αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες καὶ στὴν ἀνατολικὴ κυρίως αὐτοκρατορία, μᾶς τὸ δίνει ἀνάγλυφο ὁ Αἴλιος Ἀριστίδης μὲ τὸ λόγο του - Ἐγκώμιο *Εἰς Ρώμην* (περ. 145 μ.Χ.). Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα μιᾶς γενικῆς εὐφορίας ἀλλὰ καὶ «ἐπιστροφῆς στὶς ρίζες», ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ἀκμάζει ἡ δευτέρη Σοφιστικὴ, αὐτὸ τὸ ἰδιότυπο κίνημα, πού δὲν χαρακτηρίζεται μόνο ἀπὸ τὴν ἀνθιση τῆς ρητορικῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἔξαρση τῆς ἔντεχνης σοφιστικῆς καὶ τῆς καπηλείας τοῦ λόγου, μὲ τὸν ἀσιανὸν ζῆλον καὶ τὶς φαιδρὲς ὑπερβολὲς τῶν ἀττικιστῶν. Εἶναι μιὰ ἐποχὴ κοσμογονικὴ, κυριολεκτικᾶ: γεννιέται ἓνας νέος κόσμος μὲ τὸν ἀνερχόμενον Χριστιανισμό. Ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. κιάλας διαγράφονται στὸν ἱστορικὸ ὀρίζοντα τὰ θρία ἐνὸς ἄλλου κόσμου, τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἕλληνες ἔχουν συμφιλιωθεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα, κανεὶς δὲν ἀμφισβητεῖ τὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία, φαίνεται νὰ ἔχουν ξεχαστεῖ ἄλλωστε οἱ παλιὲς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ στοὺς Ρωμαίους. Οἱ φιλέλληνες αὐτοκράτορες ἀναμφίβολα βοήθησαν στὴ συμφιλίωση τῶν δύο κόσμων.

Σ' αὐτὸ τὸ κοινωνικὸ, πολιτικὸ καὶ οικονομικὸ κλίμα γεννήθηκε ἡ δευτέρη Σοφιστικὴ. Χρονικὰ ἔχει τὴν ἀφετηρία της στὸν 1ο αἰ. μ.Χ., μὲ τὴ σχε-

τικότητα βέβαια πού χρονολογούμε όλα τὰ πνευματικά κινήματα. Ἡ ἀκμή της τοποθετεῖται στὸν 2ο αἰ., οἱ ἀπολήξεις της ὅμως φθάνουν ὡς τὸν 5ο αἰ. μ.Χ. καὶ βέβαια ἐπηρέασαν βαθύτατα τὴ πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ γλῶσσα καὶ ὅ,τι συναρτᾶται μὲ τὴ γλῶσσα¹.

Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν καὶ ἡ γνώση τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς, ὅπου ἔζησαν καὶ ἔδρασαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς λεγόμενης δευτέρας Σοφιστικῆς, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσουμε ὀρισμένα συμπεράσματα καὶ νὰ κάνουμε μερικές ἱστορικο-φιλοσοφικές συσχετίσεις ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς περιόδους τοῦ σοφιστικοῦ λόγου. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὰ δυὸ αὐτὰ «λογοτεχνικά» ἢ καλύτερα πολιτιστικά κινήματα γεννήθηκαν σὲ ἐντελῶς ἀνόμοιες ἱστορικές περιόδους καὶ ὅπως εἶναι ἐπόμενο ἐκφράζουν ἐντελῶς διαφορετικούς κόσμους.² Τὰ κοσμοϊστορικά γεγονότα πού σημάδεψαν τὴν ἱστορία καὶ τὴ μοῖρα τοῦ

* Ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπεξεργασμένη μορφή τῆς ἀνακοίνωσης πού ἔγινε στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Σοφιστικὴ (Ἀθήνα, Σεπτέμβριος 1982).

1. Γιὰ ἕναν καλὸ προσανατολισμὸ στὴν ἐποχὴ ὅπου ἀκμάζει ἡ δευτέρα Σοφιστικὴ εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητο πρῶτα-πρῶτα τὸ ἔργο τοῦ Α. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bern / München 1971 (ἑλλην. μτφ., Ἀ. Τσopanάκης, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, Θεσσαλονίκη 1972 σ. 1094 κέ. καὶ κυρίως σ. 1121 κέ., παραπομπές στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση).

2. Ἀπὸ τὴν βιβλιογραφία τὴ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς, ὅπου ἔζησαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς, ἀναφέρω μόνον τὰ σημαντικότερα συνθετικά ἔργα: E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung I*, 2. Darmstadt 1963⁶ (1926), σ. 1278 κέ. W. Jaeger, *Paideia 1*, Berlin 1956⁴ (1933), σ. 364 κέ. (ἑλλην. μτφ. Γ. Βερροῦ, Ἀθήνα 1969 τ. Α' σελ. 334 κέ.). W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos*, Aalen 1966 (1942), σ. 249 κέ. W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy 2*, Cambridge 1965, σ. 345 κέ., τόμ. 3 (Cambridge 1969), σ. 14 κέ. Βλέπε ἐπίσης: E. R. Dodds, *The Sophistic Movement and the Failure of Greek Liberalism*, στὸ βιβλίο του: *The Ancient Concept of Progress and other Essays on Greek Literature and Belief*, Oxford 1973, σσ. 92-105 καὶ G. B. Kerferd, *The Sophistic Movement*, Cambridge 1981, σ. 15 κέ.

Γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς λίγες εἶναι οἱ σημαντικὲς ἐργασίες στὴ διεθνή βιβλιογραφία: G. W. Bowersock *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford 1969 (μὲ πλούσια καὶ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία) καὶ τοῦ ἴδιου μελετητῆ: *Approaches to the Second Sophistic*, Pennsylvania 1974 (συλλογικὸ ἔργο μὲ βιβλιογραφικούς Ἀπενδices). Ἐπίσης πρέπει νὰ μνημονεύσουμε τὴ μελέτη τοῦ E. L. Bowie, *Greeks and their Past in the Second Sophistic*, στὸ περ. *Past and Present* 46 (1970) 1-41 καὶ *The Importance of Sophists*, στὸ συλλογικὸ τόμο (ἔκδ. J. J. Winkler - G. G. Williams): *Greek Later Literature*, Cambridge 1982 (σσ. 29-59), καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ K. Gerth στὴ R. E. Suppl. 8 (1956) 719-782: *Die Zweite oder Neue Sophistik* (σὲ πολλὰ σημεία πρέπει νὰ ξαναγραφεῖ), καθὼς καὶ τὴν ἐργασία τοῦ B. A. van Groningen, *General Literary Tendencies in the Second Century A.D.*, *Mnemosyne* 18 (1965) 41 κ.έ., βιβλίο τοῦ G. Kennedy, *The Art of Rhetoric in the Roman World*, Princeton, 1972, εἰδικὰ τὸ κεφ. *The Age of the Sophists*. σσ. 553-613, καὶ A. Boulanger, *Aelius Aristide et la sophistique dans la province d'Asie au IIe siècle de notre ère*, Paris 1968.

ἐλληνισμοῦ ἀπὸ τὸν 40 π.Χ. αἰ. ὡς τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ (1ος-3ος μ.Χ.), ὅταν ζοῦν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς¹, εἶχαν ἀντίστοιχες καὶ ἐμφανῶς δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις καὶ στὴ σκέψη τῶν Ἑλλήνων, καθὼς καὶ σ' ὅλα τὰ πολιτιστικὰ τους ἔργα, ἄφησαν δηλ. τὴ σφραγίδα τους στὸ πνεῦμα καὶ στὰ δημιουργήματά του².

Ἡ ἀρχαία Σοφιστικὴ ἦταν ἔκφραση τοῦ σφρίγους τῆς κοινωνίας, ποῦ διαμόρφωσε ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνοδος τῆς Ἑλλάδας γενικά, καὶ παράλληλα ἀντανακλοῦσε ἀλλὰ καὶ ἐνσάρκωνε τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἀναζητήσεις τῆς κοινωνίας ποῦ ἀναδύθηκε ἀπὸ τοὺς μακροὺς καὶ νικηφόρους ἀγῶνες τῆς φυλῆς. Ἡ ἱστορικὴ στιγμή ποῦ γένησε αὐτὸ τὸ κίνημα εἶναι ἡ ἀκμαία ὥρα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀρχαία Σοφιστικὴ μὲ τοὺς ἐκπροσώπους της σημαδεύει τὴν ἄλλη ὄψη τῆς ἐλληνικῆς σκέψης καὶ δηλώνει τὴ διαλεκτικὴ ὑφή τοῦ ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ τὴ συναίρεση τῆς ἐθνογραφικῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς κοινωνικῆς «σοφίας» τοῦ 6ου καὶ 5ου αἰ. π.Χ., συγχρόνως ὅμως δηλώνει καὶ τὴν ὑπέρβαση τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσης τῶν παλαιῶν *φυσιολόγων* καὶ τῆς «μεταφυσικῆς» τῶν Ἑλεατῶν³. Μὲ ὄργανο ἀκονισμένο τὸ ρητορικὸ λόγο, ἀποκάλυψη ἐνὸς δικοῦ τους ἐκπροσώπου (τοῦ Γοργία)⁴, οἱ σοφιστὲς δὲν

1. Ὅπως εἶναι γνωστὸ τὰ χρονικὰ ὅρια, ὅπου ἔζησαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς, γιὰ τὸν Φιλόστρατο εἶναι εὐρύτατα, δηλ. ἀπὸ τὸ 40 αἰ. π.χ. ὡς τὸν 50 αἰ. μ.Χ. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα, ὅπως θὰ δοῦμε. Τὸ κίνημα τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς ὀρίζεται χρονικὰ ἀπὸ τὸν 1ο ὡς τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. καὶ οἱ ἀπολήξεις του φθάνουν ὡς τὸν 5ο αἰ. Ὁ 2ος αἰ. μ.Χ. εἶναι κυρίως ὁ αἰώνας τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς. Ἡ ἐποχὴ ἀλλωστε ἀπὸ τὸ 100 ὡς τὸ 300 μ.Χ. περίπου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων γιὰ τὴν Ἀνατολή, εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ Ἀνατολή. Ὁ Γορδιανὸς ἦταν ὁ τελευταῖος Ρωμαῖος αὐτοκράτορας πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., ποῦ εἶχε ἐνδώσει στὴ γοητεία τοῦ κινήματος τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς. Βλ. W. Schmid, *Der Attizismus in seinen Vertretern*, τόμ. IV. Stuttgart 1896, σ. 663 κ.ε. Πβ. Lesky 1126 κέ.

2. Αὐτὸ εἶναι φανερὸ π.χ. στοὺς ρητορικοὺς λόγους τοῦ Αἰσχύνῃ (4ος αἰ. π.Χ.) τοῦ «ἀρχηγέτη» τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Φιλόστρατου, καὶ στοὺς λόγους τῶν σοφιστῶν - ρητόρων ποῦ ζοῦν στὸν 2ο αἰ. μ.Χ., π.χ. τοῦ Δίωνα Χρυσόστομου ἢ τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδη, δηλ. στὶς καλύτερες περιπτώσεις τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἐμφανής. Πβ. Lesky 1127.

3. Ὁ λόγος τοῦ Γοργία *Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περὶ φύσεως* εἶναι βέβαια ἡ ἀπάντησὴ του στὴν Ὄντολογία καὶ στὴ μεταφυσικὴ τῶν Ἑλεατῶν καὶ συγκεκριμένα τοῦ Παρμενίδη, ὅπως δέχεται σήμερα ἡ ἔρευνα (βλ. στὸν Guthrie 3, 192 κέ.), τὴν προβληματικὴ καὶ τὴ βιβλιογραφία. Ἴσως ὅμως θὰ πρέπει νὰ σκεφτοῦμε καὶ μιὰν ἄλλη ἐκδοχή, δηλ. ὅτι δὲν ἐνδιέφερε τὸν Γοργία ἡ ὄντολογία τῶν Ἑλεατῶν, ἀλλὰ ἀπλῶς θέλει νὰ δείξει ἢ νὰ ἐφαρμόσει τὴν πειστικὴ δύναμη τῆς νέας τέχνης, τῆς ρητορικῆς καὶ στὴν περίπτωσιν τῆς ὄντολογίας, τῆς πὺ προχωρημένης θέσης τῆς Φιλοσοφίας κατὰ τὴν ἐποχὴ του.

4. Τὸ ρῆμα ἀποκαλύπτειν ἀκριβῶς μεταχειρίζεται καὶ ὁ Γοργίας γιὰ νὰ δηλώσει στὸ Σωκράτη τὴ δύναμη τῆς νέας τέχνης (Γοργ. 455d: Ἐγὼ σοι πειράσομαι, ὦ Σώκρατες, σαφῶς ἀποκαλύψαι τὴν τῆς ῥητορικῆς δύναμιν ἅπασαν. Βλ. Hellwig, *Untersuchungen zur*

μένουν στην έμπειρία και στην άπλη «τριβή» με τὰ πράγματα - άκριβῶς γι' αὐτὰ τοὺς κατηγορεῖ ὁ Πλάτων μισὸν αἰῶνα ἀργότερα¹. Τὰ λίγα θαύσματα τοῦ λόγου τους ποὺ διέσωσε ἡ παράδοση μαρτυροῦν τὸ ἀντίθετο: οἱ σοφιστὲς ἀναλύουν κοινωνικὰ προβλήματα, ἐρμηνεύουν κοινωνικὲς καταστάσεις, διατέμνουν κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ διαλύουν κοινωνικὲς προκαταλήψεις, με δυὸ λόγια προβάλλουν ὡς κοινωνικοὶ ἀναμορφωτές².

Ἡ δευτέρα Σοφιστικὴ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶναι ἓνα κίνημα πολιτιστικό, ποὺ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ ἑλληνικοῦ ρητορικοῦ λόγου, ὅπως τὸν συντήρησαν τὰ πολυάριθμα σχολεῖα στὶς ἐστίες τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ιστορικός χώρος, ὅπου ἔδρασαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς, ὀρίζεται κυρίως ἀπὸ τὶς δυὸ ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, με ἐξαίρεση τὸν Φαβωρίνο, ποὺ γεννήθηκε στὴν Ἀρελάτη τῆς Ν. Γαλατίας, καὶ τὴν Αἴγυπτο, ποὺ ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὸ κίνημα τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς³. Ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀρχαία Σοφιστικὴ ἢ δευτέρα γεννήθηκε σὲ μιὰ ἐποχὴ πολιτικῆς παρακμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μέσα σὲ συνθήκες βέβαια εἰρήνης καὶ σχετικῆς οἰκονομικῆς εὐμάρειας μερικῶν πόλεων στὸ ἀνατολικὸ κυρίως τμήμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, στὰ μικρασιατικὰ παράλια καὶ στὴν Ἀθήνα⁴. Στὸ πρόσωπο ὀρισμένων ἐκπροσώπων της, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβή-

Theorie der Rhetorik bei Platon und Aristoteles, Göttingen 1973 (Hypomnemata 38), σ. 26 κέ.

1. Γοργ. 463h: ταύτης (sc. ἐμπειρίας καὶ τριβῆς) μόριον τὴν ῥητορικὴν ἐγὼ καλῶ καὶ τὴν γε κομμωτικὴν καὶ τὴν σοφιστικὴν. Πβ. Ph. De Lacy, Plato and the Intellectual Life of the Second Century A.D. στὸν Τόμο: Approaches to the Second Sophistic, Pennsylvania 1974, σ. 8 κέ.

2. Ἀρχικά, καὶ ὡς ἓνα βαθμὸ θετικά, ἀποκαθιστᾷ τὸ κίνημα τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Hegel στὶς «Παραδόσεις» του γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας (Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, Berlin 1833-1836 (πρῶτη δημοσίευση) τόμ. I-III. Sämtliche Werke (ἔκδ. Glogner/. Stuttgart 1928, τόμ. XVII-XIV. Πβ. Guthrie 3, 10 κέ. Ἐπίσης βλ. τὴν ἐργασία τοῦ Guthrie, The First Humanists. PCA 65 (1968), 13 κέ. J. Mewaldt, Kulturkampf der Sophisten, στὸ περ. Philosophie u. Geschichte 21. Tübingen 1928, σ. 11 κέ. E. R. Dodds, The Ancient Concept of Progress, Oxford 1973, σ. 99 κέ. καὶ The Greeks and the Irrational, 179 κέ. (ἑλλην. μτφ. Γ. Γιατρομανωλάκης, Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ παράλογο, Ἀθήναι 1978, σ. 156 κέ.). K. Popper, The Open Society and his Enemies, τ. I, London 1977¹², σ. 113 (ἑλλην. μτφ. Εἰρ. Παπαδάκη, Ἡ ἀνοιχτὴ κοινωνία καὶ οἱ ἐχθροὶ της, τόμ. I, Ἀθήνα 1980, σελ. 132 κέ., 298 κέ.).

3. Βλ. W. Schmid, Der Atticismus 664 κέ., 666-67. Ἔχουμε βέβαια τρεῖς ἢ τέσσερις σοφιστὲς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο (βλοῖ ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἑλληνικὴ ἀποικία Ναύκρατη!), τὴν ἐπισκέφθηκε καὶ ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης, ἀλλὰ κανένας δὲν εὐδοκίμησε ἐκεῖ. Ἀντίθετα δὲν ἐπιστῆσαν νὰ καλλιεργοῦνται στὴν Ἀλεξάνδρεια αὐτὴν τὴν ἐποχὴ οἱ ἐπιστήμες καὶ κυρίως τὰ Μαθηματικά (Πλάππος, Διόφαντος, κἄ.). Βλ. πῶς κάτω,

4. Βλ. M. Rostovzeff, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich 1, Leipzig 1929, σ. 118 κέ. A. Boulanger 8κέ.

τητο, ὅπως π.χ. στὸν Δίωνα Χρυσόστομο ἢ στὸν Αἴλιο Ἀριστείδη, στὸν Πολέμωνα κ.ἀ., ἐκφράζεται ἡ δυναμικὴ παρουσία τῶν Ἑλλήνων σὲ μιὰ κατάσταση ἀπόλυτης ἐξάρτησης ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους¹. Ἴσως ἀνάμεσα στοὺς ἀναιμικούς ἐκπροσώπους τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνα (4ος αἰ. π.Χ.) καὶ στοὺς περισσότερους ἐκπροσώπους τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς μποροῦν πράγματι νὰ γίνουν οὐσιαστικὲς συσχετίσεις: δηλ. κυρίως στὸ ὅτι οἱ πρῶτοι εἶναι ἐπίγονοι ἀνδρῶν προικισμένων καὶ γενναίων στὸ φρόνημα, ἐνῶ οἱ δευτέροι δείγματα μεγάλης πνευματικῆς ἔνδειας καὶ ἀνελεύθερων καιρῶν².

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς ἀνακαλύπτουν τὴ δύναμη καὶ τὴ γοητεία τοῦ λόγου, τῆς γλώσσας, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας ἀνακαλύπτουν καὶ ζοῦν οἱ ἴδιοι τὸ θεατρικὸν τῆς γλώσσας³. Τὸ ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς γράφουν καὶ ἀπαγγέλλουν τοὺς λόγους των σὲ γλώσσα ἀτυκίζουσα, ὅπως ἄλλωστε ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν γραμμάτων σ' αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες, δὲ σημαίνει καθόλου ὅτι ἀναβίωσαν ἢ συνέχιζαν τοὺς μεγάλους προγόνους των, ὅπως οἱ ἴδιοι μὲ τόση αὐταρέσκεια ἀλλὰ καὶ ἐξέλιπε μεγάλη πλάνη ἰσχυρίζονταν⁴. Στὰ χρόνια τους καὶ στὴν ἐποχὴ τους ἐξέλιπε ἡ ἀντιστοιχία τῆς γλώσσας πρὸς τὰ πράγματα καὶ παράλληλα τοῦ στοχασμοῦ πρὸς τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς⁵. Οἱ ἴδιοι ὑπηρετοῦν μᾶλλον τὸ διάχυτο αἶσθημα τῆς ἀναπόλησης ἐνὸς μεγάλου παρελθόντος. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ ἐκπορεύεται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀδυναμία τῶν ἀνθρώπων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἀλλὰ τὸ συναντοῦμε σὲ κάθε ἐποχῇ, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα τῆς αὐτόνομης πολιτικῆς πράξης. Ἡ προσπάθειά τους νὰ μιλήσουν τὴ γλώσσα τῶν μεγάλων προγόνων τους εἶναι στὸ βάθος μιὰ ἀντεπίθεση στὴ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ τοῦ ἐκλατινισμοῦ,

1. Βλ. v. Groningen, δ. π. 54. Rostovzeff 116 κέ. Πβ. D. Nörr, Imperium und Polis in der hohen Prinzipatzeit, München 1966, σ. 96. (βλ. καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ G. W. Bowersock: Imperium u. Polis, JRS. 58 (1968 / κέ.). L. Hahn, Rom und Romanismus in griechisch-römischen Osten, Leipzig 1906, σ. 143 κέ.

2. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους δευτέρας Σοφιστικῆς ἔχουν συνείδηση αὐτῆς τῆς πνευματικῆς ἔνδειας καὶ τῆς ἀνελευθερίας, ὅπως π.χ. ὁ Δίων Χρυσόστομος: Λόγος XLIV 512 M: ἡ λεγομένη ἐλευθερία καὶ στὸν ἴδιο λόγο λίγο πρὶν (428) ἀποκαλεῖ τοὺς κατοίκους Ταρσοῦ ὁμοδόλους. Hahn 142 κέ. καὶ 157 κέ.

3. Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὸν εὐτελισμὸ τῆς γλώσσας μὲ τὸν «ἄσιανὸν ζῆλον» εἶναι πολλές: Ψευδο-Λογγ. 5,1 τὸ περὶ τῆς νοήσεως καινόσπουδον, περὶ δὲ δὴ μάλιστα κορυβαν τιῶσιν οἱ νῦν. Πβ. Εὐνάπιος, Βίοι φιλοσ. καὶ σοφ. 483: Περὶ κρότον καὶ φωνὰς ἀγωνιζόμενοι, καὶ λίγο πιὸ κάτω τὸ ἐπεισόδιο στὸ θέατρο μὲ ὀμιλητὴ τὸ σοφιστὴ Προαιρέσιο (489). Πολλοὶ συνιστοῦσαν ἕναν μετριασμὸ στὴ χρῆση δυσνόητων λέξεων, ὅχι τὸ ὑπεραττικίζειν ἀλλὰ ἀπλῶς τὸ ἀτυκίζειν, ὡς μὴ ταράττοιμεν τὰς ἀκοὰς καὶ τριτρώσκοιμεν τῶν συνόντων τὰ ὄτα (Λουκ., Λεξιφ.) Βλ. Ed. Norden Die antike Kunstrosa, Stuttgart 1958 (1898), σ. 267 κέ. 359 κέ. E. Rohde Die asianische Rhetorik und die zweite Sophistik. Rh. Mus. 41 (1886) = Kl. Schr. 2, (1901), σ. 75 κέ.

4. H. von Arnim, Leben und Werk des Dio von Prusa, Berlin 1898, σ. 132 Πβ. Norden 351.

5. Πβ. v. Arnim 136. Schmid 687.

που αναζωπυρώνεται κατά τον 2ο αί. μ.Χ. Και ακριβώς ή πολιτική τών Ρωμαίων να έκλαιτινίσουν την 'Ανατολή θα προσκρούσει στη μεγάλη πολιτιστική παράδοση τών 'Ελλήνων' φορείς τής παράδοσης αὐτῆς ἦταν οἱ 'Ελληνες λόγιοι και στην πρώτη γραμμὴ οἱ εκπρόσωποι τῆς δεύτερης Σοφιστικῆς. Τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο βέβαια παρέμεινε πάντοτε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα και οἱ φανατικοὶ τῆς μαχητῆς, μολονότι ἀττικίζοντες λίγο ἢ πολὺ ὄλοι, εἶναι οἱ «σοφιστῆς»¹.

Τὰ «σημεῖα» και οἱ σαφεῖς ἐνδείξεις αὐτῆς τῆς ἀπόληξης τοῦ σοφιστικοῦ λόγου ὑπάρχουν ἤδη «δυνάμει» και στοὺς εκπροσώπους τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς, εἶναι μέσα στις δυνατότητες τῆς ἴδιας τῆς γλῶσσας να φθάσει ὡς τὴν ἐκζήτηση και τὴ φθορὰ τοῦ λόγου, τοῦ νοηματικοῦ φορτίου ποὺ κλείνει μέσα τῆς. 'Ο Πλάτων εἶχε ὑποψιαστῆ αὐτὸ τὸν κίνδυνο και τὸν ἐπισήμανε· τρόμαξε μάλιστα με τὴ σκέψη, πῶς μπορούμε να ἐμπιστευθοῦμε στὰ χέρια ἀνθρώπων ἀφιλοσόφητων μιὰ τόσο μεγάλη δύναμη, αὐτὴ δηλ. ποὺ κρύβει ἡ γλῶσσα, ὁ ἀνθρώπινος ἔντεχνος λόγος².

3. 'Η βασικὴ πηγή μας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦμε γιὰ τὴ μελέτη και τῆς ἀρχαίας ἀλλὰ κυρίως τῆς δεύτερης Σοφιστικῆς, εἶναι ὁ Λήμνιος σοφιστῆς Φλάβιος Φιλόστρατος ὁ δεῦτερος³. 'Ο ὁμότεχνος, λοιπόν, αὐτὸς τῶν σοφιστῶν ἀναλαμβάνει με μεγάλη σοβαρότητα, στὸ ἔργο του *Βίοι σοφιστῶν*, να ἱστορίσει τὴ ζωὴ και τὴ δράση τῶν εκπροσώπων τῆς ἀρχαίας και τῆς δεύτερης Σοφιστικῆς. Πρόθεσή του εἶναι να βιογραφήσει ὄχι μόνο τοὺς οὕτω κυρίως προσρηθέντας σοφιστῆς (Α479), ἀλλὰ και ὅσους ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ζήλωσαν τὴ δόξα τῶν σοφιστῶν και μπορούμε να τοὺς θεωρήσουμε σοφιστῆς⁴. Εἶναι προφανῆς ἡ προτεραιότητα τῶν σοφιστῶν ἔναντι τῶν φιλοσόφων, τῆς ρητορικῆς ἔναντι τῆς φιλοσοφίας⁵. 'Η ἐπιθυμία του και ὁ σκοπὸς του βέβαια εἶναι να

1. Hahn 98 κέ., 110 κέ.

2. Φαίδρ. 261α: *ἐὰν μὴ ἱκανῶς φιλοσοφήσῃ, οὐδὲ ἱκανὸν ποτὲ λέγειν περὶ οὐδενός*. Πβ. 262 c, 277 b και στὸν Γοργία 458α. Βλ. W.M.A. Grimaldi, *Rhetoric and Truth. A Note on Aristotle's Rhetoric 1355 21-24.*, στὸ περ. *Philosophy and Rhetoric II* (1978) 173.

3. Βλ. Bowersock, *Greek Sophists* 1 κέ. Schmid 72. Rohde 319 κέ. Μ. Κοκολάκης, *'Η δευτέρα Σοφιστικὴ και οἱ Φιλόστρατοι*, 'Αθήνα 1980, σ. 5 κέ. Bowie, *The Importance of Sophists* 29 κέ.

4. Φιλόστρ. Α 479: *τούς φιλοσοφήσαντας ἐν δόξῃ τοῦ σοφιστεῦσαι*. Πβ. Bowersock, ὁ.π. 10. 'Ίσως ὁ Φιλόστρατος ἔφθασε σ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἐπειδὴ ὁ χαρακτηρισμὸς σοφιστῆς ἀρχικά, πρὶν δηλ. ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ μεταξίωσή του στὸ δεῦτερο μισό τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., εἶχε δοθεῖ σὲ διάσημους φιλοσόφους, ὅπως π.χ. στὸν Πυθαγόρα ('Ηρόδ. IV 95). Βλ. Α484: *σοφιστῆς δὲ οἱ παλαιοὶ ἀνόμαζον... ἀλλὰ και τῶν φιλοσόφων τοὺς ξὺν εὐροῖα ἐρμηνεύοντας*.

5. Εἶναι πεποίθηση ὀρισμένων, μᾶλλον τῶν περισσότερων εκπροσώπων τῆς δεύτερης Σοφιστικῆς, ὅτι οἱ σοφιστῆς εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους. 'Ο Αἴλιος 'Αριστείδης π.χ. πίστευε ἀκράδαντα, πῶς μιὰ σύγκριση ἀνάμεσα σὲ φιλοσόφους και σοφιστῆς θὰ ἦταν εἰς βάρος τῶν πρώτων: Λόγ. 46, 404. Γιὰ τὸν ἀνταγωνισμὸ Φιλοσοφίας και Ρητορικῆς βλ.

«σώσει», δηλ. νὰ καταξιώσει στὰ μάτια τῆς Ἱστορίας τὴν ὀνοματισμένη ἀπ' αὐτὸν «δευτέρα Σοφιστικὴ». Αὐτὸ, πιστεύει, μπορεῖ νὰ γίνει μόνο ἂν ἀποδείξει τὴ «δευτέρη» ἰσότημη μὲ τὴν ἀρχαία Σοφιστικὴ. Ἐπιστρατεύει ὅλα τὰ ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματα, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀλλὰ δὲν προσπάθησε ἢ δὲν μπόρεσε νὰ ἐπισημάνει τοὺς λόγους καὶ νὰ ἀναλύσει τοὺς κοινωνικοὺς καὶ ἱστορικοὺς παράγοντες ποὺ προκάλεσαν τὴ γένεση τῶν δυὸ αὐτῶν κινήματων τῆς Σοφιστικῆς. Γιατὶ εἶναι προφανές, ὅτι καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ κινήματα ἐκπορεύονται ἀπὸ συγκεκριμένες ἱστορικές στιγμὲς καὶ ἐκφράζουν ὀρισμένες κοινωνικὲς καταστάσεις.

Ὁ Φιλόστρατος θέλει βέβαια νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ λεγόμενη δευτέρη Σοφιστικὴ εἶναι ἡ συνέχεια τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς· αὐτὸ δὲν εἶναι ὅμως διόλου εὐκόλο ἐγχείρημα. Πῶς νὰ θεμελιώσει καὶ νὰ ἀποδείξει ἱκανοποιητικὰ ἔστω αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ «συνέχεια»; Γιατὶ μὲ ἱστορικά καὶ χρονολογικὰ ἄλλατα δὲν ἀποδείχεται ἡ ἀδιάσπαστη ἱστορικὴ ἐνότητα ἐνὸς πνευματικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ κινήματος, ποὺ τὸ γέννησαν καὶ τὸ διαμόρφωσαν συγκεκριμένες κοινωνικὲς καταστάσεις στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., μὲ ἓνα ἄλλο ἐπίσης πολιτιστικὸ καὶ «πνευματικὸ» (ἴσως θάπρεπε νὰ ποῦμε μᾶλλον παιδευτικὸ) κίνημα, ποὺ τὸ διαμόρφωσαν ὀρισμένες ἱστορικές συγκυρίες καὶ καταστάσεις, πεντακόσια χρόνια ἀργότερα, ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες ὅπου γεννήθηκε καὶ πρόκοψε ἡ ἀρχαία Σοφιστικὴ. Οἱ «δεσμοὶ συγγενείας» ποὺ βλέπει ὁ Λήμμιος «σοφιστῆς» ἀνάμεσα στὰ δυὸ αὐτὰ κινήματα δὲν ἀντέχουν στὸν ἱστορικὸ ἔλεγχο, ὅπως π.χ. τὸ ἐπιχειρήμα του ὅτι καὶ οἱ δυὸ ἔχουν πρόγονό τους τὸν Γοργία: *ἐς δὲν ἀναφέρειν ἠγώμεθα τὴν τῶν σοφιστῶν τέχνην, ὥσπερ ἐς πατέρα*¹.

Ἡ ἀναγωγὴ, λοιπόν, τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς στὸν ἀρχηγέτη τῆς ῥητορικῆς τέχνης, τὸν Γοργία τὸ Λεοντίνο, προδίνει καὶ τις προθέσεις τοῦ Φιλόστρατου. Ὁ ἴδιος στὴ συνέχεια βιάζεται νὰ ἐξηγήσει, γιατί θεωρεῖ τὸν Γοργία «πατέρα» τῆς σοφιστικῆς γενικά, τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς δευτέρας. «Ὡς θυμηθοῦμε, λέει, τὸν Αἰσχύλο ποὺ ὡς πολλὰ τῆ τραγωδίᾳ ξυνεβάλλετο (Α 499) μὲ τις καινοτομίες του στὰ ρούχα τῶν ὑποκριτῶν καὶ τις ἄλλες προσθήκες στὴν «ὄψιν» ἢ στὴν σκηρικὴ οἰκονομία τῆς Τραγωδίας, ὅ,τι δηλ. τὸν ἐπέβαλε στὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων ὡς τὸν πρῶτο τῶν τραγικῶν· αὐτὴ τὴ θέση κατέχει

v. Arnim, ὁ.π. Ἀντίθετα ὁ Δίων Χρυσόστομος εἶναι μιὰ ἐξαιρέση. Ἀπὸ τὴ σοφιστικὴ πέρασε στὴ φιλοσοφία καὶ κατηγορεῖ τὴν ἐπιπολαιότητα τῶν σοφιστῶν - ρητόρων: *Οἱτοὶ μὲν γὰρ ἐξαπατῶσι ὑμᾶς καὶ μάτην ἐπαίρουσι, ὥσπερ νηπίους παῖδας.* (Ταρσ. I 23.). Πβ. Schmid 74. Γιὰ τὸν Δίωνα Χρυσόστομο ἡ γενναία καὶ ἀληθὴς ῥητορικὴ εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴ φιλοσοφία (Λόγ. II 24, 27). Φιλόστρ. Α 487. Πβ. Ph. Lacy, *Plato and the Intellectual Life of the Second Century A.D.*, στὸ συλλογικὸ ἔργο *Approches to the Second Sophistic*, Pennsylvania 1974, στὸ ἴδιο ἔργο βλ. τὴν ἐργασία τοῦ C.P. Jones, *Reliability of Philostratus*, σ. 12.

1. A. 492. Βλ. Bowersock, *Greek Sophists* 8 κέ.

και ὁ Γοργίας γιὰ τοὺς ὁμοτέχνους του, τοὺς σοφιστές: εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ γεννήτορας (ὁ πατέρας τους). Ποιὰ ἦταν ἡ προσφορά, ἡ συμβολὴ τοῦ Γοργία στὴν τέχνη τῶν σοφιστῶν, ἀναπτύσσει ὁ Φιλόστρατος μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια¹, μόνο πού αὐτὰ πού βλέπει αὐτὸς ὡς χαρακτηριστικὰ τῆς Σοφιστικῆς καὶ τῶν σοφιστῶν οὔτε γιὰ τοὺς ἀρχαίους, π.χ. τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, οὔτε γιὰ μᾶς σήμερα συνιστοῦν χαρακτηριστικὰ τῶν σοφιστῶν ἢ τῆς Σοφιστικῆς.

Ὡστόσο ἡ μελέτη τῶν πηγῶν, πέρα ἀπὸ τὶς διαπιστώσεις αὐτές, γεννᾷ καὶ ὀρισμένα ἄλλα ἐρωτήματα καὶ ἀπορίες. Ἐνα πρῶτο ἐρώτημα γιὰ τὸ μελετητὴ τοῦ Φιλόστρατου προκαλεῖ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ὀνομασία τοῦ κινήματος, ὁ χαρακτηρισμὸς δηλ. *δευτέρα σοφιστική*. Εἶναι βέβαια γνωστὸ ὅτι καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ *ἀρχαία* καὶ *δευτέρα σοφιστική* ἀνήκουν στὸ Φιλόστρατο². Ἴσως θὰ βρισκόμαστε πιὸ κοντὰ στὰ πράγματα, ἂν στὸ ἀνανεωτικὸ ἢ παιδευτικὸ αὐτὸ κίνημα βλέπαμε τὴν προσπάθεια γιὰ κάποια πολιτικὴ στὸ βάθος ἀνεξαρτησία τοῦ λόγου, πού ἀναφέρεται στὸ 1ο καὶ 2ο κυρίως αἰ. μ.χ.. Αὐτὴ τὴν κίνηση ὀνομάζει ὁ Φιλόστρατος «*δευτέρα σοφιστική*», σ' ἀντίθεση μ' ἐκείνη πού ἱστορικὰ ἀνήκει στὸν 5ο αἰ. π.χ. καὶ πού ἦταν πράγματι *ἀρχαία* σοφιστική. Αὐτὰ ὅμως ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴ δευτέρη «σοφιστική» μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε πράγματι μὲ μιὰ ἄλλη «σοφιστική» καὶ ἐφόσον πειθοῦμε πῶς ὑπάρχει ὄντως μιὰ ἀντιστοιχία ἱστορικῆ, δηλ. πραγματικῆ πρὸς τὸ κίνημα τῆς σοφιστικῆς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.. Ὑπάρχει ἀκόμα μιὰ ἐναλλακτικὴ λύση (*alternative*): ἂν ὁ Φιλόστρατος πιστεύει ὅτι στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ ἔχουμε μιὰ δευτέρη σοφιστικὴ κίνηση, θὰ μπορούσε νὰ ὀνομάσει ἐκείνη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. *πρώτη σοφιστική*, ἢ ἐκείνη *ἀρχαία* καὶ τούτη *νέα*. Ὁ Φιλόστρατος ὅμως πιστεύει ὅτι τὴ δευτέρη Σοφιστικὴ *οὐχὶ νέα*, *ἀρχαία γάρ, δευτέραν δὲ μᾶλλον προσρητέον*³. Ὁ λόγος, λοιπόν, πού τὸν πείθει ἀλλὰ καὶ τὸν ὀδηγεῖ στὸν χαρακτηρισμὸ *δευτέρα* καὶ *ὄχι νέα σοφιστική* στηρίζεται στὴν πεποίθησή του ὅτι καὶ ἡ δευτέρη σοφιστικὴ εἶναι *ἀρχαία*! Τὸ ἐπιχείρημα ἀκούγεται πράγματι παράξενα. Αὐτὸ δηλ. θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἰσχυριστεῖ ἓνας νεώτερος μελετητῆς, ἀφοῦ γιὰ μᾶς καὶ ἡ Σοφιστικὴ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καὶ ἐκείνη πού ὀνομάζουμε «*δευτέρα*» ἀνήκουν ἱστορικὰ στὴν ἀρχαιότητα, εἶναι καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ κινήματα πολιτιστικὰ ἢ παιδευτικὰ γεγονότα πού ἀνήκουν στὴν ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Γιὰ τὸν Φιλόστρατο ὅμως προφανῶς ἄλλο νόημα εἶχε ὁ ὅρος *ἀρχαία*, κα-

1. A 492: *ὁμῆς τε γὰρ τοῖς σοφισταῖς ἤρξε (sc. ὁ Γοργίας) καὶ παραδοξολογίας καὶ πνεύματος καὶ τοῦ τὰ μεγάλα μεγάλως ἐρμηνεύειν, ἀποστάσεων τε καὶ προσβολῶν, ὑφ' ὧν ὁ λόγος ἡδίων ἑαυτοῦ γίνεταί καὶ σοβαρώτερος, περιεβάλλετο δὲ καὶ ποιητικὰ ὀνόματα ὑπὲρ κόσμου καὶ σεμνότητος.*

2. A 481. Πρῶτος ὁ Φιλόστρατος κάνει αὐτὲς τὶς διακρίσεις ὡς τότε (3ος αἰ. μ.Χ.) ξέραμε μόνο τὴ σοφιστικὴ, ὅπως εἶχε ὀνομάσει ὁ Πλάτων τὴν παιδευτικὴ καὶ ρητορικὴ ἀνθιση στὸ δευτέρου μισοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καὶ τὴν ἀποδέχτηκε ἡ φιλοσοφικὴ παράδοση. Πβ. Lesky 1127. Bowersock, Greek Sophists 2. καὶ 8 ἐπίσης βλ. Approaches 1 κέ.

3. A 481 Βλ. Bowersock, Greek Sophists 8.

θῶς καὶ ὁ ὄρος σοφιστῆς καὶ σοφιστικῆ, ὅπως θὰ δοῦμε. Τὶ ἐννοοῦσε, λοιπόν, αὐτὸς ὁ λόγιος μ' αὐτὲς τὶς λέξεις; Μήπως ὀνόμαζε σοφιστικὴ τὴν ἀνθιση τῆς ρητορικῆς;

4. Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα ἴσως μᾶς ὀδηγήσει στὴ σωστὴ ἐρμηνεία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ποὺ ὀνομάζουμε «δευτέρα σοφιστικὴ». Γιατὶ παραμένει αἰνιγματικό, πῶς μποροῦσε αὐτὸς ὁ «σοφιστῆς» νὰ γράφει γιὰ μιὰ σύγχρονή του πνευματικὴ κίνηση καὶ νὰ τὴν ὀνομάζει ἀρχαία; Ἡ ἐξήγηση, νομίζω, βρίσκεται στὸ κείμενό του. Ἐπειδὴ θέλει νὰ δώσει εὐσημα ἀρχαιότητος, ἄρα καὶ σπουδαιότητος στὴ σοφιστικὴ κίνηση τοῦ καιροῦ του, ἀνάγει τὴν ἀρχὴ τῆς, τὴν ἀφετηρίαν τῆς σ' ἓναν «ἀρχαῖο» πράγματι γιὰ τὴν ἐποχὴ του, στὸν Αἰσχίνην τοῦ Ἀτρομήτου, τὸ γνωστὸ ρήτορα τοῦ Κανόνος καὶ ἀντίπαλο τοῦ Δημοσθένη, δηλ. στὸν 4ο αἰ. π.Χ.¹ Ὁ Αἰσχίνης ὅμως καὶ γιὰ τοὺς συγχρόνους του καὶ γιὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς (ποὺ ἐπιμένουν νὰ τοὺς ἀγνοοῦν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς) ἀλλὰ καὶ γιὰ μᾶς σήμερα σὲ καμιὰ περίπτωσι δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς σοφιστῆς, ἦταν ἀπλῶς ρήτορας, ἓνας ἀπὸ τοὺς δέκα ρήτορες τοῦ Κανόνος, ὅπου τὸν κατέταξαν οἱ Ἀλεξανδρινοί. Ὁ Φιλόστρατος, λοιπόν, ξεκινᾷ ἀπὸ λάθος ἀφετηρία, δὲν προσπαθεῖ ἄλλωστε νὰ μᾶς πείσει, γιὰ ποιὸν λόγο θεωρεῖ τὸν Αἰσχίνην ἀρχηγέτη τῆς δευτέρας σοφιστικῆς - ἴσως ἀνάγει σ' αὐτὸν τὴν ἀρχὴ τῆς, ἐπειδὴ τὸν θεωροῦν μερικοὶ «εὐρετὴ» τοῦ αὐτοσχεδιαστικοῦ λόγου, μολοντὶ ὁ ἴδιος δέχεται τὰ ἀδιαμφισβήτητα πρωτεῖα τοῦ Γοργία καὶ σ' αὐτό². Αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις μᾶς ὀδηγοῦν στὴ δικαιολογημένη σκέψη, ὅτι στὴν ἀντίληψη τοῦ Φιλόστρατου τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν σοφιστῶν εἶναι ἡ ἰκανότητά τους νὰ αὐτοσχεδιάζουν λόγους μπροστὰ στὸ ἀκροατήριον - αὐτὸ ἦταν γενικὴ πίστη ὅλων τῶν ἐκπροσώπων τῆς δευτέρας σοφιστικῆς καὶ συγκέντρωνε τὸ θαυμασμό τους. Γὰ κριτήρια αὐτὰ βέβαια γιὰ μᾶς σήμερα δὲν ἀντέχουν σὲ σοβαρὸ ἔλεγχον. Ἐπιπλέον φανερώνουν ὅτι ὁ Φιλόστρατος καὶ οἱ συγκαίρινοί του («σοφιστές») δὲν εἶχαν καταλάβει τίποτε ἀπὸ τὴν ἀρχαία Σοφιστικὴ, τὸ παιδευτικὸ καὶ πολιτιστικὸ ἐκεῖνο κίνημα, ποὺ γονιμοποίησε τὴν ἑλληνικὴ σκέψη. Ὁ Φιλόστρατος καὶ ἡ ἐποχὴ του ζητοῦν ἐρείσματα στὸ κλασικὸ παρελθὸν τῶν Ἑλλήνων γιὰ νὰ στηρίξουν τὴ δική τους ἔνδειαν, μένουν ὡστόσο στὴν ἐπιφάνεια καὶ δὲν ἐνδιαφέρονται ἢ δὲν μποροῦν νὰ κάνουν οὐσιαστικὰς ἀποτιμήσεις. Ἐκλαμβάνουν τὴ ρητορικὴ ὡς σοφιστικὴ καὶ τὴν ἀνθιση τῆς ρητορικῆς στὸν καιρὸ τους ὡς συνέχεια τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς. Ἡ πλάνη καὶ ἡ σύγχυσις τους εἶναι προφανής.

Μακρινὸς πρόγονος - πατέρας ὅλης τῆς Σοφιστικῆς, ἀρχαίας καὶ δευτέρας, θεωρεῖται βέβαια ὁ Γοργίας, ἐνῶ ἐμεῖς σήμερα, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀρχαῖοι πρὶν

1. A. 481: ἤρξε δὲ τῆς μὲν ἀρχαιότερας Γοργίας ὁ Λεοντίος ἐν Θετταλοῖς, τῆς δὲ δευτέρας Αἰσχίνης ὁ Ἀτρομήτου κτλ.

2. A. 482: οἱ δὲ Αἰσχίνου φασὶ τὸ σχεδιάζειν εὐρημα, λίγο πρὸ κάτω ὅμως ὁμολογεῖ καὶ δέχεται ὅτι σχεδίου δὲ λόγου Γοργίας ἄρξει κτλ.

ἀπὸ τὸ Φιλόστρατο, θεωροῦμε τὸν Πρωταγόρα μᾶλλον παρὰ τὸν Γοργία πατέρα καὶ ἀρχηγέτη τῆς Σοφιστικῆς¹. Αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ὁ Φιλόστρατος θεωρεῖ σημαντικότερο γιὰ τὴ Σοφιστικὴ τὸ λόγο, τὸ ὄργανο καὶ ὄχι τὴ μέθοδο. Αὐτὸ ὅμως ἀφορᾷ τὴ ρητορικὴ καὶ ὄχι τὴ σοφιστικὴ. Δὲν ξέρουμε ἂν εἶχε συνείδηση αὐτῆς τῆς διαφορᾶς, Γιὰ μᾶς ὅμως σήμερα αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς νοοτροπίας τῶν ἐκπροσώπων τῆς λεγόμενης δευτέρας Σοφιστικῆς². Μ' αὐτὸ ἐξηγεῖται καὶ λύνεται καὶ ἡ ἄλλη εὐλογία ἀπορία μας, δηλ. γιατί ὁ Φιλόστρατος ἀνάγει τὴν ἀρχὴ τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς στὸν Αἰσχίνη. (4ος αἰ. π.Χ.)

Γι' αὐτόν, εἶναι προφανές, ὅτι σοφιστικὴ σημαίνει ἀπλῶς ρητορικὴ δεινότητα, συγγέει τὸ σκοπὸ μὲ τὸ μέσο, τὴ μέθοδο μὲ τὰ τεχνάσματα, τὸ ὕφος μὲ τὶς λεκτικὰς ἀκροβασίας καὶ τοὺς θεατρικισμούς. Οἱ ἀρχαῖοι σοφιστὲς δὲν ἦταν ὅλοι δεινοὶ ρήτορες, εἶχαν ἀσφαλῶς τὴν ἰκανότητα νὰ μιλοῦν πειστικά, ἐνῶ οἱ σύγχρονοὶ τοὺς ρήτορες, π.χ. ὁ Ἀντιφῶν ἀπὸ τὴ Ραμνοῦντα ἢ ὁ γνωστὸς μας Λυσίας, δὲν ἦταν καὶ δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν σοφιστὲς σὲ καμιὰ περίπτωσι. Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν ἡ ρητορικὴ δεινότητα, ὅπως φαίνεται νὰ πιστεῦει ὁ Φιλόστρατος, γιὰ νὰ χαρακτηρίσουμε κάποιον ὡς σοφιστὴ. Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς σοφιστὲς καὶ στοὺς ρήτορες βρίσκεται ἐπομένως ἄλλου: στὸ στόχο πρῶτα ἀπ' ὅλα ποὺ ἐπιδιώκων καὶ στὴ μέθοδο ποὺ χρησιμοποιοῦν. Ὁ Φιλόστρατος οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο ὑποψιάζεται. Ὡς πρὸς τοὺς στόχους ἔμεινε στὴν ἐπιφάνεια ἢ δὲ θέλησε νὰ δεῖ βαθύτερα· ἀγνοεῖ τὴν πολιτικὴν τέχνην ἢ ἀρετὴν, ποὺ ἦταν τὸ κύριον μέλημα τῆς σοφιστικῆς διδασκαλίας, ὅπως ἐπίσης παραγωνορίζει τὴ μέθοδο τῶν σοφιστῶν, γιὰ νὰ διδάξουν αὐτὰ ποὺ ἐπαγγέλλονται, δηλ. τὴ διάθεσι νὰ ἀφυπνίσουν τὶς ἔμφυτες στὸν ἄνθρωπο δυνάμεις μὲ τὴ μελέτη καὶ τὴ διδασχῆ³.

1. Ὁ Πρωταγόρας εἶναι ὁ μόνος ἄλλωστε καὶ ὁ πρῶτος ποὺ διακήρυξε θαρραλέα ὅτι εἶναι σοφιστὴς καὶ ἐπαγγέλλεται τὴν παιδεία (Πρωτ. 317b: *ὁμολογῶ τε σοφιστὴς εἶναι καὶ παιδεύειν ἀνθρώπους*). Ἀντίθετα ὁ Γοργίας ποτὲ δὲν πῶς εἶναι σοφιστὴς, ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι γνώστης μόνο τῆς ρητορικῆς τέχνης (Γοργ. 449 α: *τίνα σε χρὴ καλεῖν ὡς τίνος ἐπιστήμονα τέχνης - ῥητορικῆς, ὡ Σώκρατες*). Οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοί, ποὺ μᾶς διέσωσε ὁ Πλάτων, σημάδεψαν τοὺς δυὸ μεγάλους πρωτοπόρους. Πρέπει ὅμως νὰ θυμηθοῦμε πῶς καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα φύρονται τῷ αὐτῷ καὶ περὶ ταῦτά σοφισταὶ καὶ ῥήτορες. (Γοργ. 465c). Πβ. 463b.

2. Πολὺ μικρὴ θέση κατέχει γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ὅτι ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἀπὸ τὸ «πρόγραμμα» τῶν ἐκπροσώπων τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς τὸ παιδεύειν ἀνθρώπους, ποὺ διακήρυξε ὁ Πρωταγόρας ὡς ἐπάγγελμα τῶν σοφιστῶν. Ἐπιπλέον ἦταν ἀδιανόητη βέβαια γι' αὐτοὺς ἡ διδασκαλία τῆς πολιτικῆς τέχνης (ἢ ἀρετῆς), ποὺ δέχεται ὡς ἀντικείμενο τῆς διδασκαλίας τοῦ ὁ Πρωταγόρας (Πρωτ. 319 α).

3. Βλ. στὸν Πρωταγόρα (B3): *φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖται*. Πβ. στὸν Ἀντιφῶντα (B 60), στὸν Κριτία (B9) καὶ στὸ Δημόκριτο (B 180). Ἦταν βασικὴ πεποίθησι τῶν σοφιστῶν, ὅπως εἶναι γνωστό, ὅτι ὁ ρόλος τῆς παιδείας εἶναι νὰ ἀφυπνίσαι στὸ νέο ἄνθρωπο τὶς φυσικὰς του δυνάμεις, αὐτὸ ἄλλωστε δηλώνει καὶ ὁ γνωστὸς μῦθος τοῦ Πρωταγόρα (Πρωτ. 320c - 323a). Σ' αὐτὸ βέβαια δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὸ Σωκράτη.

Ἡ πρόθεση τοῦ Φιλόστρατου γίνεται φανερὴ ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν ἀδυναμία του νὰ βρεῖ συνεχιστὲς τοῦ Αἰσχίνου· καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει συνέχεια, ἀφοῦ ἡ ἀφετηρία εἶναι ἀβάσιμη ἱστορικά, κάνει ἓνα ἀνατιολόγητο ἄλλα καὶ ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. φθάνει ξαφνικὰ στὸν Νικήτη τὸ Σμυρναῖο, 1ος αἰ. μ.Χ., δηλ. πέντε αἰῶνες χωρὶς συνεχιστὲς τοῦ εἴδους! Αὐτὸ τὸ «κενὸ» δὲ φαίνεται νὰ τὸν ἀπασχολεῖ σοβαρά. Μὲ τὴν παράθεση τριῶν, ἄγνωστων ἐντελῶς, ὀνομάτων, ποὺ ἀπορία γενναίων σοφιστῶν ἐσπουδάσθησαν τοῖς ἀφ' ἑαυτῶν "Ἑλλησιν, προχωρεῖ στὸν Νικήτη¹.

Ἐνα δεῦτερο ἐρωτῆμα ἀφορᾷ τὸ χαρακτῆρα τῶν δυὸ κινήματων, ὅπως τὸν ἀντιλαμβάνεται βέβαια ὁ Φιλόστρατος. Τί ἦταν, λοιπόν, ἡ ἀρχαία καὶ τί ἡ λεγόμενη δευτέρη Σοφιστικὴ γι' αὐτόν; Ὁ Φιλόστρατος βιάζεται νὰ ἐπισημάνει ὅτι τὴν ἀρχαίαν σοφιστικὴν ῥητορικὴν ἠγείσθαι χρὴ φιλοσοφοῦσαν². Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς φανερώνει τὰ κριτήρια τοῦ «σοφιστῆ» Φιλόστρατου καὶ ἀπορρεῖ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀρχαίας σοφιστικῆς καὶ τῆ μεθόδου ποὺ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ τὸ ἐρευνήσουν. Ἀσχολεῖται κι αὐτὴ μὲ τὰ ἴδια θέματα ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς φιλοσόφους, δηλ. ἡ θεματολογία τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς ἀφορᾷ ἠθικὲς ἐννοίαις (ἀνδρεία, δικαιοσύνη) ἢ πρόσωπα ποὺ ἐνσαρκιώνουν ἠθικὲς ἀξίες θεοί, ἥρωες καὶ τέλος τὴν ἰδέα τοῦ κόσμου³. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Φιλόστρατος ἐννοεῖ τοὺς ρήτορες καὶ ὅτι σοφιστικὴ γι' αὐτόν σημαίνει ἀπλῶς ρητορικὴ. Ἡ ἀπάντησις αὐτὴ δὲν καλύπτει νομίζουμε, τὸ εἶδος τοῦ ἐρωτήματος ποὺ θέσαμε. Ἡ θεματολογία τῆς ἀρχαίας σοφιστικῆς δὲν εἶναι ἀσφαλῶς αὐτὴ ποὺ ἀναφέρει ἐδῶ ὁ Φιλόστρατος, ὅπως εἶδαμε ἤδη πρὶν. Ὁ Φιλόστρατος, λοιπόν, ἀγνοεῖ ἢ δὲν κατανοεῖ τὸν Πλατωνικὸν διάλογο, Πρωταγόρας, ὅπου ὁ ὁμώνυμος σοφιστὴς διατυπώνει μὲ σαφήνεια τὸ ἀντικείμενο τῆς σοφιστικῆς προσπάθειας καὶ διδασκαλίας; Ἀπὸ τὸ κείμενό του φαίνεται νὰ ξέρεי μόνο τὸν Πλατωνικὸν Γοργία ἢ νὰ ἀγνοεῖ, ἐσκεμ-

1. Ἀναφέρει βέβαια (Α 511) τρία ὀνόματα «σοφιστῶν»: Τὸν Ἀριοβαρζάνη ἀπὸ τὴν Κιλικία, τὸν Ξενόφωνα ἀπὸ τὴ Σικελία καὶ τὸν Πυθαγόρα ἀπὸ τὴν Κυρήνη καὶ ἐκθέτει τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν κατόρθωσαν νὰ εὐδοκηθῶν: οἱ μῆτε γνῶναι ἱκανοὶ ἔδοξαν, μῆθ' ἐρμηνεῖσαι τὰ γινωσθέντα..

2. Α 480. Αὐτὴ τὴ γνώμη του στηρίζει στὸ ἀντικείμενο τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς: διαλέγεται μὲν γὰρ ὑπὲρ ὧν οἱ φιλοσοφοῦντες. Πβ. καὶ τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον 481. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ χαρακτηρίσουμε τὴ Σοφιστικὴ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. γενικὰ «φιλοσοφοῦσαν», αὐτὸ ἴσως ταιριάζει στὸν Γοργία καὶ τὴ ρητορικὴ τέχνη του· τὸν Πρωταγόρα καὶ τοὺς ἄλλους μεγάλους σοφιστὲς τῆς πρώτης γενιᾶς μποροῦμε νὰ τοὺς δοῦμε ὡς φιλοσόφους τοῦ πολιτισμοῦ ἀλλὰ ἔχι ὡς ρήτορες. Ὁ Φιλόστρατος στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἐπηρεασμένος, νομίζω, ἀπὸ τὸν Διονύσιον Ἀλικαρνασέα, ποὺ ὀνομάζει καὶ αὐτὸς τὴ ρητορικὴ (καὶ τὴ Σοφιστικὴ!) τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. φιλόσοφον ῥητορικὴν (Ἄρχ. Ρητ. 445 (U.R.)) Πβ. Bowers-cock, Greek Sophists 8.

3. Α 481. Τί ἐννοεῖ μ' αὐτὸ ὁ Φιλόστρατος, δὲν εἶναι σαφές. Ὅπως ξέρουμε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους σοφιστὲς μόνο ἓνα, τὸν Ἰππία, ἐνδιέφεραν θέματα κοσμολογικά, ἀν βέβαια ἐννοεῖ αὐτὰ ὁ Φιλόστρατος.

μένα βέβαια, τὸν *Πρωταγόρα*. Ἡ «ἀγνοια» αὐτῆ ὅμως τὸν ὀδηγεῖ σὲ παρερμηνεῖες καὶ διαστρεβλώσεις τῆς ἱστορίας¹. Γιατὶ εἶναι προφανές ὅτι αὐτὸ πού ἐννοεῖ ὁ λόγιος αὐτὸς σὰν σοφιστικὴ ἢ καλύτερα ὡς συνέχεια τῆς ἀρχαίας Σοφιστικῆς, δὲν ἔχει καμιά οὐσιαστικὴ σχέση μὲ τὸ ρηξικέλευθο ἐκεῖνο πολιτιστικὸ καὶ παιδευτικὸ κίνημα. Βέβαιο εἶναι ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ δυὸ πολιτιστικὰ κινήματα, πού διακρίνονται ὡστόσο ἀπὸ τὸ διαφορετικὸ ἀντικείμενο, τῆ διαφορετικῆς μεθόδου ἔρευνας καὶ τοὺς διαφορετικοὺς σκοποὺς πού ἐπιδιώκουν, ὅπως θὰ δοῦμε.

Ὁ Φιλόστρατος ξέρει ὅτι ἡ δευτέρη Σοφιστικὴ ἔχει διαφορετικὸ ἀντικείμενο καὶ χρησιμοποιεῖ διαφορετικὴ μέθοδο ἀπὸ ἐκεῖνη τῆς ἀρχαίας. Δηλ. ἐπισημαίνει σχηματικὰ (ἀυποτυπώνει) τὶς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα σὲ πλούσιους καὶ φτωχοὺς, σὲ ἄρχοντες καὶ σὲ τυράννους, μὲ ἄλλα λόγια ἀποτυπώνει καὶ περιγράφει κοινωνικοὺς τύπους καὶ ὄχι κοινωνικὲς καταστάσεις οὔτε κοινωνικὲς ιδέες². Οὔτε οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ὅμως ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, γιατί μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐκπρόσωπους τῆς δευτέρας σοφιστικῆς καὶ κοινωνικὲς καταστάσεις περιγράφουν (Δίων Χρυσόστομος, Αἴλιος Ἀριστίδης, Λουκιανὸς κ.ἄ.) καὶ κοινωνικὲς ιδέες διατυπώνουν (ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης π.χ.)³. Ἀλλὰ καὶ οἱ σκοποὶ πού ἐπιδιώκουν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀρχαίας σοφιστικῆς εἶναι διαφορετικοὶ ἀπ' αὐτοὺς πού ἐπιδιώκουν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας. Οἱ ἀρχαῖοι σοφιστὲς ὑπηρετοῦν συγκεκριμένα κοινωνικὰ αἰτήματα, παρουσιάζονται ὡς κοινωνικοὶ ἀναμορφωτὲς (διδάσκαλοι τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς)⁴. τῆς δευτέρας Σοφιστικῆς οἱ ἐκπρόσωποι ὑπηρετοῦν καὶ αὐτοὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ στὴν καλύτερη περίπτωσι μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς τὶς πολιτικὲς ἢ τὶς κοινοτικὲς ὑποθέσεις τῶν πόλεων τους. Ὡστόσο οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ὑπηρετοῦν ἀπλῶς τὴν τάση μιᾶς κοινωνίας γιὰ τὴ φυγὴ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πραγμα-

1. Εἶναι γνωστὸς βέβαια στὴν ἔρευνα ὁ ἐπιλόγιος «ρομαντισμὸς» τοῦ Φιλόστρατου, χαρακτηριστικὸ ἄλλωστε τῆς ἐποχῆς του (Α 493): θεωρεῖ τὸν Περικλῆ μαθητὴ τοῦ Γοργία!

2. Α 481: ἡ δὲ μετ' ἐκείνην... τοὺς πένητας ὑπετυπώσατο καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἀριστεάς καὶ τοὺς τυράννους καὶ τὰς ἐξ ὄνομα ὑποθέσεις, ἐφ' ἧς ἡ ἱστορία ἄγει. Βλ. Schmid, R. E. 644. Bowersock, Greek Sophists 8. Πβ. G. Kennedy, The Sophists as Declaimers, στὸ ἔργο Approaches κλπ. σ. 17 κέ.

3. Ὁ Δίων Χρυσόστομος μὲ τὸν «Εὐβοϊκό» του λόγο (XIII) κυρίως ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλους λόγους του περιγράφει κοινωνικὲς καταστάσεις τῆς ἐποχῆς του· ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης μὲ τὸν περίφημο λόγο - ἐγκώμιον (XIV) *Εἰς Ρώμην* μᾶς δίνει τὴν ἀνατομία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Βλ. M. Rostovzwwf, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich I, Leipzig 1929.

4. Ἐπαγγέλλονται, ὅπως εἶναι γνωστό, τοὺς δασκάλους τῆς «πολιτικῆς τέχνης», αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπαιτεῖ ἡ κοινωνία τῆς «Πεντηκονταετίας» καὶ προσφέρει ἡ διέγερσις τῆς δημοκρατίας: εὐκαιρία γιὰ ὅλους νὰ ἀναδειχθοῦν, ἐφόσον διαθέτουν τὴν κατάλληλη παιδεία, δηλ. τὴν «πολιτικὴ τέχνη».

τικότητα ἢ συντηροῦν τὴν ἀνάμνηση καὶ τὸν ἀναμνηρκασμό τοῦ προγονικοῦ μεγαλείου¹.

5. Εἶναι γενικὴ ἡ τάση «ἐπιστροφῆς στὸ παρελθόν», ἡ ὁποία παρατηρεῖται αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες, δηλ. 1ο καὶ 2ο αἰ. μ.Χ. Τὴν ἐκτρέφει ἢ τὴν ἐνισχύει ὁ «φιλελληνισμός» μερικῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ὅπως εἶναι γνωστό. Εἶχε προηγηθεῖ ὁ κλασικισμός στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἀκολούθησε μιὰ προσπάθεια νὰ ξαναζωντανέψουν τὰ μαντεῖα, νὰ ἀναβιώσουν ὁ ἀθλητισμός καὶ οἱ ἐνώσεις καλλιτεχνῶν, νὰ σχολιάσουν τὰ ἔργα τῶν μεγάλων φιλοσόφων, ὅπως π.χ. ἔκανε ὁ Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς (2ο αἰ. μ.Χ.) μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα πρέπει νὰ δοῦμε καὶ τὴν ἀνθησι τῆς ῥητορικῆς τέχνης, ποὺ δὲν ἔπαυσε ποτὲ ἄλλωστε νὰ καλλιεργεῖται καὶ δὲν εἶχε ὅμως ποτέ, ὅπως καὶ τώρα, οὐσιαστικούς δεσμούς μὲ τὴ Σοφιστικὴ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Γιὰ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες ὁ «φιλελληνισμός» εἶναι μιὰ πολιτικὴ πράξι, οἱ Ἕλληνες ὅμως τί ἐπιδιώκουν μ' αὐτὴν τὴ «μανία» ποὺ ἔγινε μανιέρα λογοτεχνική; Πιστεύω ὅτι καὶ γι' αὐτοὺς εἶναι μιὰ πολιτικὴ πράξι, ἴσως ὅμως ὄχι ἐντελῶς συνειδητῆ: ἀναζητοῦν ἐρείσματα ψυχικὰ στὸ προγονικὸ παρελθόν, αὐτὰ ἀκριβῶς ποὺ δὲν τοὺς παρέχει τὸ ζοφερὸ παρόν. Ἡ «στροφὴ» λοιπὸν πρὸς τὸ παρελθόν δὲν ἦταν μόνο ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων· καὶ οἱ Ρωμαῖοι μορφωμένοι πρὶν ἀπὸ τοὺς «φιλέλληνες» αὐτοκράτορες ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κικέρωνα (1ος αἰ. π.Χ.) θεωροῦν τοὺς κλασικούς πρότυπα. Οἱ Ἕλληνες ἐπιδιώκουν νὰ στηριχτοῦν στὸ παρελθόν γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὸ παρόν, παράλληλα ὅμως θέλουν νὰ συμπλεύσουν μὲ τοὺς «φιλέλληνες» Ρωμαίους». Πιστεύουν πὼς ἀπ' αὐτὴ τὴ συνοδοιπορία θὰ ἔβγαιναν χωρὶς ἀμφιβολία οἱ κερδισμένοι.

2. Οἱ διαφορὲς βέβαια τῶν ἀρχαίων σοφιστῶν μ' αὐτοὺς ποὺ ὀνομάζει ὁ Φιλόστρατος τώρα σοφιστὲς ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκουν εἶναι μεγαλύτερες καὶ οὐσιαστικότερες. Ἐκεῖνοι εἶχαν συνείδηση τοῦ παιδευτικοῦ ρόλου καὶ τῆς ἐμβέλειας τοῦ λόγου τους καὶ τῆς διδασκαλίας τους στὸ κοινωνικὸ σῶμα· Ἐπιδίωκαν νὰ μορφώσουν τοὺς πολιτικούς ἀνδρες, τὴν πολιτικὴ ἡγεσία τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἦταν οἱ φορεῖς ἐνὸς πνεύματος διαφωτισμοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ διαφωτισμοῦ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς λεγόμενης δευτέρας σοφιστικῆς ζοῦν τὴ μέθη μιᾶς «στροφῆς στὸ παρελθόν», ὁ σκοπὸς τους ἐξαντλεῖται στοὺς ὠραίους λόγους ἢ στοὺς ἐπαίνους πρὸς τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες· θέλουν καὶ ἐπιδιώκουν νὰ συγκινήσουν τὸ ἀκροατήριό τους, νὰ τοῦ χαρίσουν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση ἀλλὰ καὶ ἀντίδοτο σὲ μιὰ κατάσταση ποὺ δὲν τὴν

1. Schmid 665. Ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης δίνει ἓνα διάγραμμα, ὄχι καὶ τόσο σαφές, τοῦ «ἔργου» τῆς ῥητορικῆς, γιὰ τὴ δικὴ του ἀντίληψη βέβαια τῆς σοφιστικῆς (45, 128): *ἔστιν ἄρα ῥητορικῆς ἔργον καὶ φρονεῖν ὀρθῶς καὶ μὴ μόνον αὐτὸν (sc. τὸν ῥήτορα) ἀ δεῖ πράττοντα, ἀλλὰ καὶ ἑτέρουσ πεῖθοντα ἀ δεῖ πράττοντας καὶ ὅλως εἶναι βασιλικόν*. Πβ. G. Kennedy, *Approaches* 19. Ὁ Kennedy δέχεται ὅτι μερικοὶ σοφιστὲς ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν πολιτικὴ θεωρία.

ἐλέγχουν οἱ ἄνθρωποι πού τοὺς ἀκούουν¹. Ἡ κοινωνία πού ἀκούει τοὺς ἐκπροσώπους τῆς λεγόμενης δεύτερης σοφιστικῆς παθαίνεται νὰ ἀκούει ὠραίους λόγους, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἔργα, εἶναι ἀποδυναμωμένη πολιτικά². Οἱ σκοποὶ λοιπὸν πού ἐπιδιώκουν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ κάθε κινήματος ἀπ' αὐτὰ τὰ δύο εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὸ κοινωνικὸ σῶμα στὸ ὁποῖο ἀπευθύνονται, καθορίζονται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συνείδηση τῆς ἀνθρώπινης κοινότητας πού τοὺς δέχεται καὶ τοὺς ἀκούει.

Οἱ ὁμοιότητες τῶν ἐκπροσώπων τῆς δεύτερης σοφιστικῆς μὲ τοὺς ὁμοτέχνους τῶν τῆς ἀρχαίας εἶναι στὴν πραγματικότητα μιμήσεις ἢ ἀπομιμήσεις, καὶ ἐνωῶ μ' αὐτὸ ὅτι μένουν ἀπλῶς στὴν ἐπιφάνεια. Αὐτὲς οἱ «ἐξωτερικὲς» ὁμοιότητες μᾶλλον ὀδήγησαν τὸ Φιλόστρατο στοὺς χαρακτηρισμοὺς πού εἶδαμε. Ἔνα παράδειγμα: ὅπως οἱ ἀρχαῖοι σοφιστὲς δίδαξαν τὴν πολιτικὴ τέχνη καὶ ἄσκησαν κριτικὴ στοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ στίς πολιτικὲς καταστάσεις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἔτσι καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δεύτερης σοφιστικῆς τολμοῦν μερικές φορές νὰ ἐπικρίνουν τοὺς ρωμαίους διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν, ἢ ἀκόμα νὰ «κρίνουν» καὶ τὸν αὐτοκράτορα³. Μ' ὅλη αὐτὴ τὴ δραστηριότητα ὑπηρετοῦν οὐσιαστικὰ κοινοτικὲς ὑποθέσεις. Αὐτὸ εἶναι βέβαια θετικὴ ὑπηρεσία καὶ προσγράφεται στὸ ἐνεργητικὸ τους. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητο ὅτι τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων τους εἶναι περιορισμένα, καὶ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶναι βέβαιο πὼς εἶχαν συνείδηση αὐτῶν τῶν ὁρίων⁴.

Ἔνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς ἐποχῆς, ὅπου ζοῦν καὶ κινοῦνται οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δεύτερης σοφιστικῆς, τὸ ἐπισημαίνουμε στὴ φύση καὶ τὴ λειτουργία τῆς λογοτεχνίας. Ὁ ρητορικὸς λόγος αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἐκπορεύεται μέσα ἀπὸ τίς ρητορικὲς σχολὲς καὶ τὰ σπουδαστήρια, τοῦ λείπει ἡ γνησιότητα, ὁ παλμὸς καὶ ὁ προβληματισμὸς πού γεννᾶει ἡ ἐπαφή μὲ τὴν πραγματικότητα, ἀντίθετα ἔχει ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀκαδημαϊσμοῦ, τῶν σχολικῶν δηλ. γυμνασμάτων⁵. Οἱ «σοφιστὲς» αὐτῆς τῆς ἐποχῆς κατόρθωσαν

1. Πράγματι γιὰ τοὺς «σοφιστὲς» αὐτοὺς μετράει καὶ βαραίνει ἕνας ὠραίος λόγος, ἕνα ρητορικὸ γύμνασμα χωρὶς ἀντίκρουσμα στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καλλιέργησαν τὸ «γένος πανηγυρικὸν» τῆς ρητορικῆς, κατάλληλο γιὰ ἐπίδειξη καὶ αὐτοσχεδιασμό. Βλ. v. Arnim 135 κέ. Καὶ οἱ σοφιστὲς βέβαια τὸν 5ο αἰ. π.Χ. ἀπαγγέλλουν ὠραίους λόγους καὶ κἀνον «ἐπιδείξεις», ἀλλὰ ἐπιδιώκουν ὅμως σαφεῖς κοινωνικοὺς σκοποὺς: οὔτε ἡ ρητορικὴ τέχνη, πού ἐπαγγέλλεται ὁ Γοργίας, ἀρκεῖται στοὺς ὠραίους λόγους, θέλει προπάντων νὰ πείσει, ἀντικειμενὸς τῆς ἔχει τὴν πειθῶ (Γοργ. 453a, 452e).

2. Πβ. Τὸ ἐπεισόδιο πού ἀναφέρεται στὸ «σοφιστὴ» Προαιρέσιο: Εὐν. 488-89.

3. Βλ. τὸ ἐπεισόδιο πού ἀναφέρει ὁ Φιλόστρατος (Α 534) ἀνάμεσα στὸν γιὸ τοῦ Αὐτοκράτορα Τραϊανοῦ, τὸν Ἀντωνίνο, καὶ στὸ σοφιστὴ Πολέμωνα στὴ Σμύρνη. Πβ. Bowie, *The Importance of Sophists* 44. Καὶ προπάντων Bowersock, *Greek Sophists* 43 κέ.

4. Ὁ Δίων Χρυσόστομος π.χ. εἶναι ἀναμφισβήτητο, πὼς εἶχε συνείδηση «ἐθνικῆ» ἄρα καὶ τῶν ὁρίων τῆς δεδομένης ἐλευθερίας, μολονότι ἦταν φίλος τῶν αὐτοκρατόρων Νέρβα καὶ Τραϊνοῦ, κυρίως τοῦ δεύτερου. Βλ. Hahn 142. Bowie, ὁ.π. 44 καὶ 51.

5. Ὑπῆρχε μάλιστα καὶ εἰδικὸ θεματολόγιο, πού ὄριζε τὰ κατάλληλα θέματα γιὰ κάθε περίσταση. Schmid, *Atticismus*, 565. G. Kennedy, *Approaches* 19.

νὰ κερδίσουν τὴν εὐνοία τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, μὲ τὸ συντηρητισμὸ καὶ τὴν ἀδιαμφισβήτητη εὐστροφία τους, καθὼς καὶ τῆς ἀνώτερης ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Μὲ τὸν πολιτικὸ συντηρητισμὸ τους συμβάδιζε ὁ γλωσσικός: ἦταν ὅλοι ἀττικιστὲς ὀπαδοὶ τοῦ Ἀσιανοῦ ζήλου, ἀλλὰ ὄχι ὅλοι στὸν ἴδιο βαθμὸ¹. Στὴν καλύτερη περίπτωση τοὺς λείπει τὸ φιλοσοφικὸ βάθος, πλὴν ἐξαιρέσεων ἀποφεύγουν τὶς κοινωνικὲς ἀναλύσεις καὶ προπάντων τὴν ἀναζήτηση τῶν αἰτίων. Μᾶς ἄφησαν παραστατικὲς περιγραφὲς καταστάσεων (ἢ εἰκόνα τῆς καταστραμμένης ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς Σμύρνης ἢ ὁ λόγος-ἐγκώμιον στὴ Ρώμη τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδη, ὁ «Εὐβοϊκὸς» τοῦ Δίωνα Χρυσόστομου): Ἐπισημάναν ἢ διαπίστωσαν προβλήματα, σατίρισαν καταστάσεις καὶ πρόσωπα (Λουκιανός), σπάνια ὅμως ἀνέλυσαν συστηματικὰ ἢ ἔκριναν μὲ τόλμη. Τὰ αἴτια, νομίζω, εἶναι πολιτικὰ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας σοφιστικῆς καὶ ὅλοι οἱ λόγιοι ἄνδρες αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι πολιτικὰ ἀπονευρωμένοι καὶ δὲν μποροῦν σὲ καμιὰ περίπτωσιν νὰ ἀγνοήσουν τὴν ἄγρυπνη ρωμαϊκὴ ἐξουσία. Εἶναι βέβαια Ρωμαῖοι πολῖτες μὲ ἑλληνικὴ καταγωγὴ, δὲν ξέρομε ὅμως πόσοι ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν καὶ ἑλληνικὴ συνείδηση, ἀν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μιᾶμε αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες γιὰ τὴν ἑλληνικὴ συνείδηση αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων².

6. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς δευτέρας σοφιστικῆς δημιουργοῦσαν μὲ τὴ δραστηριότητά τους μιὰ ἐπίφραση κοινωνικῆς εὐμάρειας, ἢ θεατρικὴ συμπεριφορὰ τους ὅμως φανέρωνε τὴν ἔλλειψη οὐσίας καὶ ἀντιστοιχίας μὲ τὴ ζωὴ. Παρουσιάζονταν σὰν πνευματικὴ πρωτοπορία, οὐσιαστικὰ ὅμως συντηροῦσαν ἀπλῶς μιὰ ἐπίπλαστη μὀρφωση καὶ ἀπέβλεπαν σὲ πρόσκαιρες ἐπιτυχίες. Χωρὶς ἀμφιβολία κάλυπταν πραγματικὲς κοινωνικὲς ἀνάγκες τῆς ζωῆς ἔχοντας στὰ χέρια τους τὴν παιδεία, ἀλλὰ τοὺς ἔλειπε τὸ βάθος, ἢ συστηματικὴ γνῶση καὶ ἡ διαλεκτικὴ σκέψη³. Ἡ ἀποστροφή τους πρὸς τὴ φιλοσοφία φανερώνει τὴν ἐπί-

1. Ἡ γλώσσα ἦταν ἀττικίζουσα, τὸ ὕφος ἀσιανόν καὶ τὸ ἦθος ψευδο-ελληνικόν! Βλ. Hahn 114.

2. Βλ. στὸν v. Arnim 133' τοὺς λείπει ἡ αὐτογνωσία καὶ ἡ συνείδηση τῆς ἐποχῆς. Δὲν ἦταν ἄλλωστε στίς προθέσεις τους νὰ δώσουν τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια οὔτε νὰ ἐρευνήσουν, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ συγκινήσουν καὶ νὰ ἐπιδείξουν τὴ ρητορικὴ τους δεινότητα.

3. Τὰ παιδευτικὰ ἰδανικὰ τῶν ἐκπροσώπων τῆς δευτέρας «σοφιστικῆς» δὲν ἔχουν καμιὰ πρωτοτυπία, εἶναι ἀπλῶς ἀπόληξη ἢ ἐπανάληψη τοῦ παιδευτικοῦ ἰδανικοῦ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλλήνων, προσαρμοσμένο βέβαια στὴ δικὴ τῆς ἐποχῆς ἀναγκαστικὰ. Τὸ κίνημα αὐτὸ δὲν προσφέρει νέους στόχους παιδείας· ταυτίζει τὴ μὀρφωση μὲ τὴ ρητορικὴ παιδεία, τὸ μορφωμένο μὲ τὸ ρήτορα Πβ. von Arnim 132-133. Ἡ φιλοσοφία γίνεται ὑπόθεση πολὺ λίγων, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἄλλωστε εἶχαν ἀπογοητεύσει τὸν κόσμον μὲ τὶς εὐτελεῖς καὶ ἀτελεῦττες ἐριδὲς τους.: Πβ. στὸ Λουκιανό, *Δίς κατηγορούμενος* 6 κέ.

πλαστη και ρηχή παιδεία τους αλλά και την απουσία συναρτήσεων με την επιστημονική σκέψη· υπάρχουν βέβαια λίγες εξαιρέσεις, ο κανόνας όμως είναι ισοπεδωτικός. Έτσι κανείς από τους «σοφιστές» αυτής της εποχής δεν ανέλαβε να αντιμετωπίσει τον ανερχόμενο Χριστιανισμό, κι ως διατείνονταν *urbi et orbi* πώς αυτοί ήταν οι φορείς της πολιτιστικής παράδοσης και της ελληνικής παιδείας¹. Με το παράδειγμά τους μάλλον άνοιγαν το δρόμο για την *αμαθῆ και μαινομένην ῥητορικὴν*, όπως σωστά χαρακτήρισαν τις ρητορικές τους επιδόσεις².

1. Πρώτος ο Κέλσος, όπως είναι γνωστό, με το έργο *Ἀληθῆς λόγος* (179 μ.Χ.) αντιμετώπισε σοβαρά τον Χριστιανισμό από την πλευρά των φιλοσόφων.

2. Δόγ. 37, 461 Μ. Πβ. Hahn 257.